

UDK 339.92

Izvorni znanstveni članak
Prilježeno 10. svibnja 1988.

Dr. LJUBOMIR BABAN,
Izvršno vijeće Sabora SR Hrvatske

UTJECAJ MEĐUNARODNOG TRŽIŠTA NA STRUKTURNE PROMJENE PRIVREDE SR HRVATSKE

Rad je strukturiran u četiri dijela: 1. Uvod, 2. Teorijski aspekt strukturnih promjena, 3. Globalna analiza izvozne privrede SR Hrvatske, 4. Međunarodna razmjena i položaj SR Hrvatske u njoj. U teorijskom dijelu rada obrađen je pojam strukturnih poremećaja, oblici strukturnih poremećaja, činioci privrednih poremećaja itd. Aplikativni dio rada odnosi se na izvoznu privredu SR Hrvatske. Istraživanje je pokazalo da nisu iskorištene sve šanse u izvoznj orijentaciji privrede SR Hrvatske.

Veći udio privrede SR Hrvatske u međunarodnoj podjeli rada zahtijeva promjene u privrednom sistemu i vođenje takve ekonomske politike koja će širiti tehnološki i tržišni horizont organizacijama udruženog rada.

1. UVOD

Postojeća jugoslavenska kriza, pored ostalog, rezultat je strukturnih poremećaja. Strukturni poremećaji imaju za posljedicu strukturnu inflaciju. Strukturna inflacija osnova je stagflacije.

Prema tome, mjere ekonomske politike društva i poslovnu politiku organizacija udruženog rada treba koncipirati tako da se otklanjaju strukturni poremećaji i da se postigne dinamička ravnoteža.

U ovom radu dajemo prilog mjerama ekonomske politike u uvjetima strukturnih poremećaja.

2. TEORIJSKI ASPEKT STRUKTURNIH PROMJENA

2.1. Pojam strukturnih poremećaja

Intenzivnija i dugoročnija odstupanja u privrednoj strukturi u odnosu na ravnotežno stanje nazivaju se poremećaji u strukturi ili strukturni poremećaji.

Strukturni poremećaji spadaju u grupu tzv. razvojnih pitanja. Njihov utjecaj manifestira se na cjelokupni tok društvene reprodukcije i produkcione odnose.

2.2. Oblici strukturnih poremećaja

Strukturni poremećaji mogu biti različiti, a najčešće poprimaju ove oblike:

1. nesklad između proizvodnje sredstava za proizvodnju i proizvodnje sredstava za potrošnju odnosno nesklad između I. i II. odjeljka društvene reprodukcije;

2. nesklad u raspodjeli društvene reprodukcije, gdje se najčešće radi o većoj potrošnji od proizvodnje;

3. neravnoteža u vanjsko-trgovinskoj razmjeni (uvoz veći od izvoza);

4. nesklad između faktora proizvodnje.

Posljedice navedenih, i drugih, poremećaja su mnogobrojne, među kojima ističemo:

a) nedovoljno korištenje kapaciteta,
b) deficitarnost trgovačke i platne bilance,

c) porast dugova prema inozemstvu,

d) smanjivanje efikasnosti opreme,

e) pad produktivnosti,

f) porast troškova proizvodnje,

g) rast inflacije itd.

Odnos između posljedica i strukturnih poremećaja možemo izraziti ovako:

$$Psp = f (Sp),$$

gdje je: Psp = posljedice strukturnih poremećaja, f = ovisnost, Sp = strukturni poremećaji.

Najčešće su odnosi između Psp i Sp funkcionalni, ali ne rijetko i stohastički.

Ovisno o faktorima neravnoteže, M. Mesarić¹ razlikuje:

- a) strukturnu neravnotežu,
- b) tržišnu neravnotežu.

Pod strukturnom neravnotežom razumijevaju se divergencije koje nastaju u strukturi proizvodnog aparata, u odnosima između pojedinih sektora narodne privrede (interresorska ravnoteža) ili u odnosima unutar pojedinog sektora (intrasektorska neravnoteža).

M. Mesarić je definirao tržišnu ravnotežu. Međutim, tržišna neravnoteža je negacija tržišne ravnoteže. Tržišna neravnoteža je poremećenost između opsega i strukture raspoloživog (ne proizvedenog) proizvoda i opsega i strukture potrošnje.

Činioci utjecaja na strukturnu i tržišnu neravnotežu su različiti, ali o njima ćemo raspravljati u posebnom poglavlju.

2.3. Činioci privrednih poremećaja

S obzirom na oblik neravnoteže, M. Mesarić² je klasificirao činioce na činioce strukturne i činioce tržišne neravnoteže ovako (tabela 1):

Klasifikacija činilaca privredne neravnoteže
Tabela 1.

Oblik neravnoteže	Činioci neravnoteže
1. Strukturna neravnoteža:	a) relativno visoke stope rasta, b) tehnički napredak, c) velike godišnje varijacije u opsegu investicija, d) nizak stupanj privredne i tržišne integracije, e) slaba transparentnost tržišta
2. Tržišna neravnoteža:	a) mogućnosti transformiranja neizbalansirane strukture proizvodnje u izbalansiranu strukturu (u odnosu prema strukturi potrošnje) putem vanjske trgovine u slučaju nerazvijenih zemalja vrlo su ograničene, b) deficitno financiranje investicija, c) velike fluktuacije poljoprivredne proizvodnje, d) fluktuacije u potražnji i cijenama primarnih proizvoda na svjetskom tržištu.

1) Mesarić, M.: Uvjeti i metode razvoja nedovoljno razvijenih zemalja, Informator, Zagreb 1965, str. 158.

2) Mesarić, M.: idem, str. 156-158.

Istina, citirani autor je, prilikom klasifikacije činilaca neravnoteže, imao na umu nerazvijene zemlje. Činjenica je da na različitim stupnju društveno-ekonomskog razvoja djeluju različiti činioci na tokove reprodukcije.

2.4. Pojam strukturnih promjena

M. Korošić³ definira strukturne promjene ovako: »Pod 'strukturnim promjenama' u ovom se radu (u njegovom radu objavljenom u »Economistu« — primjedba Lj.B.) razumijevaju bilo koje promjene odnosa između pojedinih dijelova proizvodnje«.

Uočljivo je da je M. Korošić uzeo užu definiciju pojma strukturnih promjena.

Strukturne promjene u širem smislu riječi predstavljaju mijenjanje odnosa između faza društvene reprodukcije (interfazne promjene društvene reprodukcije) unutar faza društvene reprodukcije (intrafazne promjene društvene reprodukcije),

U našoj analizi bit će riječi i o interfaznim i intrafaznim promjenama društvene reprodukcije.

2.5. Faktori razvoja i strukturne promjene

Teorijsko i praktično je pitanje kakav je odnos između faktora razvoja i strukturnih promjena.

F. Felix⁴ navodi u svom radu čak tri-deset osam faktora razvoja, među kojima ističemo: povećanje kapitala, nacionalne resurse, povećanje kvalitetnog rada, kao rezultat permanentnog obrazovanja, progres znanja u organizaciji i tehnikama upravljanja, povećanje zaposlenosti itd.

Nije moguće ovoliki broj faktora razvoja staviti u funkcionalan odnos sa strukturnim promjenama.

O. Kovač i Lj. Madžar⁵ analizirali su utjecaj ponude i potražnje na strukturne promjene.

Evo što oni kažu o tome:

»Smanjenje agregatne tražnje može da izazove — a često i izaziva — smanjenje stope rasta bez odgovarajućih promena u privrednoj strukturi...

3) Korošić, M.: Strukturne promjene industrije, Ekonomist, 4/1970, str. 648.

4) Felix, F.: World Markets of Tomorrow, Harper and Row, Publishers, London 1972, str. 66-67.

5) Kovač, O. — Madžar, Lj.: Stopa rasta i promene u privrednoj strukturi, Ekonomist, 1/1970, str. 8.

Prema tome, kad se radi o faktorima tražnje ne postoje apriorni teorijski razlozi zbog kojih bi morao postojati konflikt između stope privrednog rasta i potreba da se strukturne promene izvrše...

Osnovni činioci strukturnih promena u ponudi imaju za posljedicu takvo ponašanje proizvodnih funkcija u pojedinim sektorima koje, po pravilu, povećava efikasnost upotrebe većeg broja resursa i smanjenje troškova po jedinici proizvoda.

Mislimo da na stopu rasta i strukturne promjene utječu i ponuda i potražnja i to: a) njihovim opsegom, b) njihovom strukturom, c) njihovim traganjem itd. Nije moguće apriori davati primat bilo potražnji, bilo ponudi. Može i postojati potražnja, ali ako nema odgovarajuće ponude, onda nema promjena ni u strukturi proizvodnje.

Međuovisnost unutar društvene reprodukcije vrlo jasno je izrazio K. Marx⁶ riječima:

»Uz ovu konfuziju — određenje cijena potražnjom i ponudom, a pored toga određenje potražnje i ponude cijenama — dolazi i to da potražnja određuje ponudu, i obratno ponuda potražnju, proizvodnja tržište, a tržište proizvodnju«. Dakle, autohtonost pojedinih faktora u privrednom životu ne postoji.

2.6. Kontraverznost stavova o uvjetovanosti stopa razvoja i strukturnih promjena

Kakvi trebaju biti ispunjeni uvjeti za već ili manje strukturne promjene je teorijsko pitanje, ali i pitanje za tekuću ekonomsku politiku.

M. Korošić,⁷ u jednom napisu, pisano bez velikih pretenzija kako on kaže, konstatira:

»Jer, nemoguće je prestrukturirati proizvodnju u uvjetima visokih stopa rasta. Niska stopa rasta je cijena za to. Obimne i brze promjene na društvenoj pozornici moraju prirodno neko vrijeme utjecati na proizvodnju i njene rezultate... Jer strukturne promjene ne povećavaju proizvodnju nego mijenjaju, produbljuju i proširuju tokove realnog dohotka. Kasnije se dohodak povećava, ali ne u toku same reforme«.

U drugom svom radu M. Korošić⁸ kaže da tom konstatacijom nije želio tvrditi da to vrijedi samo za svaku fazu razvoja bilo koje zemlje.

O. Kovač i Lj. Madžar⁹ »izazvani« Korošićevom tvrdnjom teorijski i empirijski izučavaju navedeni problem i konstatiraju:

»Iz ovih razmatranja proizlazi zaključak da nema apriornih teorijskih razloga zbog kojih bi se velike promene u privrednoj strukturi morale odvijati u uslovima bilo visokih bilo niskih opštih stopa rasta. Međutim, svestrana detaljna empirijska istraživanja ubedljivo su pokazala da su impulsi rasta u ponudi mnogo značajniji od impulsa u tražnji.«

Relativizacija naknadnog stava M. Korošića i Kovačevog i Madžarovo otklanjanje povezanosti između stopa rasta i strukturnih promjena nalaže da se u svakoj konkretnoj situaciji ispita da li ima funkcionalne veze ili nema između stopa rasta i strukturnih promjena.

Nije toliko ni bitno da li ima ili nema strukturnih promjena, pri ovakvim ili onakvim stopama rasta, bitnije je da li strukturne promjene korespondiraju sa sadašnjom i budućom potražnjom.

2.7. Metode mjerenja strukturnih promjena

Nije bitna spoznaja da postoje strukturne promjene, nego je bitna i njihova kvantifikacija.

Postoji više metoda mjerenja strukturnih promjena, među kojima ističemo:¹⁰

1. standardna devijacija, odnosno koeficijent varijacije,
2. koeficijent korelacije ranga,
3. ugao između dva vektora privredne strukture — razlika između jedinice i kosinusa kuta ($1 - \cos$ kuta alfa),
4. pokazatelj na temelju teorije informacija,
5. ostale metode.

U ovom radu nemamo namjeru da se upuštamo u metodologiju mjerenja strukturnih promjena.

6) Marx, K.: Kapital, III, Kultura, Zagreb 1948, str. 158.

7) Korošić, M.: Rast ili razvoj, Ekonomska politika, 813, 1967, str. 1313; cit. prema: Korošić, M.: Strukturne promjene i stope rasta industrije, Ekonomist, 4, 1970, str. 645, 646.

8) Korošić, M.: Strukturne promjene i stope rasta industrije, Ekonomist, 4/1970, str. 646.

9) Kovač, O. — Madžar, Lj. idem, str. 9.

10) O tome detaljnije: Korošić, M.: Cijene i strukturne promjene u privredi, Informator, Zagreb 1976, str. 76-79.

2.8. Strukturno prilagođavanje

Ekonomija se ne zadovoljava da se strukturne promjene identificiraju i izmjere. Strukturnim promjenama treba se dinamički prilagođavati.

Strukturno prilagođavanje je permanentno adaptiranje poslovne i ekonomske politike, a posebno marketing politike, ciljnoj tržišnoj grupi koja se mijenja.

Mogli bismo još reći da strukturno prilagođavanje predstavlja kontinuirano prilagođavanje proizvoda i usluga (roba) zahtjevima domaćeg i inozemnog tržišta.

2.9. Regulatori strukturnog prilagođavanja

U svim etapama društveno-ekonomskog razvitka i u svim društveno-ekonomskim formacijama nisu djelovali isti regulatori na strukturno prilagođavanje.

U suvremenim ekonomskim uvjetima posebno su značajna tri regulatora strukturnog prilagođavanja, a to su:

- 1) tržište,
- 2) plan,
- 3) samoorganiziranje.

Tržište je *ex post* prilagođavanje, plan *ex ante* prilagođavanje, a samoorganiziranje kombinacija jednog i drugog oblika prilagođavanja.¹¹

2.10. Suvremeni činioci strukturnog prilagođavanja

U pretkapitalističkim formacijama dominantni činioci razvoja bili su: 1) rad, 2) zemlja, 3) kapital. Razvojem kapitalizma dobivali su i drugi činioci značajno mjesto, kao npr. organizacija (poduzetništvo) i informacije.

Danas su najznačajnija dva činioca razvoja, i to:

- 1) znanje (nauka) i
- 2) kapital.

Kako se mijenja uloga pojedinih činilaca proizvodnje mijenjanjem načina proizvodnje, vidljivo je iz podataka tabele 2.

Struktura faktora proizvodnje

Tabela 2.

Način proizvodnje	Rad	Kapital	Znanje
Zanatski način	70	20	10
Industrijski način	25	50	25
Informacijski način	5-10	20-25	770

Izvor: Institut za ekonomska istraživanja, Ljubljana; cit. prema *Ekonomska politika, 1711/1985, str. 16.*

Dakle, znanje je najdominantniji činilac proizvodnje.

2.11. Nivoi odlučivanja o strukturnom prilagođavanju

Suvremena struktura društva, u pravilu, organizirana je na tri nivoa:

- 1) makro nivo,
- 2) mezo nivo,
- 3) mikro nivo.

U našim uvjetima riječ je o slijedećim nivoima odlučivanja:

- 1) Federacija,
- 2) republike i autonomne pokrajine,
- 3) organizacije udruženog rada.

Nažalost, u domeni privređivanja društveno-političke zajednice, a posebno Federacija, imaju velika ovlaštenja.

Razvojem tržišno-planske privrede, organizacije udruženog rada bit će autonomnije ali i odgovornije za vlastiti razvoj.

3. GLOBALNA ANALIZA IZVOZNE PRIVREDE SR HRVATSKE

S obzirom na veliku zaduženost Jugoslavije i SR Hrvatske prema inozemstvu, nužnost uvoza opreme i reprodukcijskog materijala i financiranje općedruštvenih potreba inozemnim sredstvima plaćanja, izvoz je najprioritetnija ekonomska djelatnost.

Koliko je privreda SR Hrvatske izvozno orijentirana, vidljivo je iz podataka tabele 3.

¹¹ Vidi o tome detaljnije: Baban, Lj.: *Ekonomija tržišta*, Školska knjiga, Zagreb 1988. (u tisku).

*Udio izvoza u ukupnom prihodu pojedinih privrednih grana u SRH u 1986. godini
(društveni sektor)*

Tabela 3.

Grana	Udio u društvenom proizvodu SRH	Udio u ukupnom prihodu	Prihodi na dom. tržištu	Prihodi na inos. tržištu
1. Energetika	4,17	9,96	83,44	3,10
2. Proizvodnja i prerada metala	4,87	5,43	63,68	11,67
3. Strojogradnja i proizvodnja prometnih sredstava	9,11	7,11	55,27	25,88
4. Kemijska industrija	3,77	4,64	66,76	14,15
5. Agroindustrijski kompleks	10,76	11,69	76,74	2,65
6. Šumarstvo i drvna industrija	5,92	3,98	70,12	11,62
7. Industrija odjeće i obuće	6,69	4,95	59,74	19,89
8. Građevinarstvo i proizvodnja građevinskog materijala	9,86	8,28	84,72	1,89
9. Promet i veze	10,02	5,28	54,20	30,18
10. Trgovina	21,25	32,57	78,77	2,36
11. Ugostiteljstvo i turizam	5,79	3,00	53,44	35,86
12. Zanatstvo	2,81	2,09	75,02	1,98
13. Komunalna djelatnost	1,06	1,01	90,90	0,12
14. Ostala privreda	3,93	2,70	80,41	6,52
Ukupno	100,00	100,00	73,04	8,92

Izvor: Rohatinski, Ž.: Neke strukturne karakteristike i problemi privrede SR Hrvatske, Republički zavod za društveno planiranje SR Hrvatske, Zagreb 1988, prilozi.

Na osnovi tabele 3, a s obzirom na udio inozemne realizacije u ukupnom prihodu, rang izvoznih grana prikazan je u tabeli 4.

Rang izvoznih grana u SRH 1986.

Tabela 4.

Grana	Rang
Ugostiteljstvo i turizam	1
Promet i veze	2
Strojogradnja	3
Industrija odjeće i obuće	4
Kemijska industrija	5
Proizvodnja i prerada metala	6
Šumarstvo i drvna industrija	7

Prema tome, izvoz usluga (inozemni turizam, saobraćaj i veze) zauzima prvi i drugi rang, a izvoz proizvoda ostale rangove.

Kada se usporedi udio u društvenom proizvodu s udjelom u izvoznoj realizaciji, onda ne postoji visok stupanj korelacije (veći udio DP nego izvoza), posebno kod ovih grana:

- 1) agroindustrijski kompleks,
- 2) građevinarstvo i proizvodnja građevinskog materijala,
- 3) zanatstvo.

Drugim riječima, u ovim granama privrede postoje rezerve za veći izvoz.

4. MEĐUNARODNA RAZMJENA I POLOŽAJ SR HRVATSKE U NJOJ

Svjetska trgovina nema neprekidni uspon, ona više oscilira, nego što raste.

U tabeli 5. prikazali smo stope rasta svjetske trgovine.

Stope rasta svjetske trgovine

Tabela 5.

Oblik razmjene	Prosjek		1979.	1980.	1981.	1982.	1983.	1984.	1985.
	1968/ 1977.	1978.							
Svjetska trgovina									
Volumen	7,7	5,2	6,5	1,2	0,3	-2,4	2,9	8,6	3,1
Vrijednost	9,6	10,3	18,7	20,2	-0,9	-4,1	-4,7	-2,3	-1,9
Izvoz (volumen)									
Industrijske zemlje	8,0	5,8	7,0	4,1	3,6	-2,0	2,8	9,7	4,3
Zemlje u razvoju	5,7	4,2	5,0	-4,1	-5,9	-8,2	3,0	6,7	0,7
Uvoz (volumen)									
Industrijske zemlje	7,7	4,5	8,7	-2,1	-2,7	-0,6	4,9	12,4	4,7
Zemlje u razvoju	9,2	7,1	4,7	8,5	6,7	-4,1	-2,6	1,7	-1,1

Izvor: Annual Report 1986, International Monetary Fund, Washington, D.C., str. 14.

Svjetska trgovina suočava se danas s nekoliko ozbiljnih poteškoća:

1) postoji krizno stanje u većini zemalja, a posebno u zemljama u razvoju i nerazvijenim zemljama,

2) protekcionističke mjere se povećavaju, bez obzira na proklamiranje slobodnog međunarodnog tržišta,

3) inozemni dugovi, a posebno zemalja u razvoju su vrlo veliki,

4) cijena svjetskog kapitala je relativno velika.

Da bi se savladivale prepreke na svjetskom tržištu, osim mjera reguliranja ravnomjernijeg položaja zemalja u međunarodnim ekonomskim odnosima, u našoj zemlji nužne su promjene privrednog sistema u pravcu izgradnje tržišno-planskog mehanizma i vođenje takve ekonomske politike koja će povećavati tehnološki i tržišni horizont organizacija udruženog rada, a poseb-

no onih koje imaju komparativne prednosti na međunarodnom tržištu.

S aspekta SR Hrvatske takve mjere omogućile bi:

1) daljnje povećanje izvoza usluga (posebno turističke usluge),

2) povećanje udjela izvoza roba s višim stupnjem tehnologije,

3) povećanje udjela izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda,

4) povećanje udjela izvoza zanatskih proizvoda i usluga itd.

Jedan od bitnih uvjeta za izvoznu orijentaciju je i postojanje deviznog tržišta a ne administrativne distribucije deviznih prava, uz nestašicu deviza.

Privreda SR Hrvatske objektivno mora biti veći izvoznik. Izvoz joj je danas prinuda, a sutra bi joj trebao biti razvojna šansa.

Dr. Ljubomir Baban

Summary

INFLUENCE OF THE INTERNATIONAL MARKET ON THE STRUCTURAL CHANGES IN ECONOMY OF THE SOCIALIST REPUBLIC OF CROATIA

The study structurally has four parts: 1. Introduction, 2. Theoretical aspect of structural changes, 3. Global analysis of export economy of SR Croatia, 4. International exchange and the position of SR Croatia in it.

The theoretical part deals with the concept of structural disturbances, their forms, factors and etc.

The applicative part of the study refers to export economy of SR Croatia.

The research has shown that all the chances in export orientation of the economy of SR Croatia have not been used.

Greater participation of the economy of SR Croatia in the international division of labour requires changes in the economic system and such economic policies that will expand technological and market horizon to the organizations of associated labour.